

Archeologisch bureauonderzoek

Plangebied Oosterdokseiland Noord
BO 13-099 Amsterdam 2013

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	9
3.1 Geomorfologie en bodem	9
3.2 Historie algemeen	9
3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied	10
3.3.1 Het IJ	10
3.3.2 Verzanding	12
3.3.3 Oosterdokseiland	13
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied	14
3.4.1 Archeologische Monumentenkaart en Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie	14
3.4.2 Vindplaatsen in de omgeving van het plangebied	14
3.4.3 Bodemopbouw	17
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	17
4 Archeologische verwachtingskaart	18
5 Archeologische beleidskaart	20
Conclusie	21
Bronnen	22
Appendix: beleidsvarianten, stroomschema	23

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van ProjectManagement Bureau een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied Oosterdokseiland Noord, stadsdeel Centrum. Dit is bedoeld om een beeld te krijgen van de ondergrondse cultuurhistorische waarden die in het plangebied aanwezig kunnen zijn. Een dergelijk bureauonderzoek past binnen de verplichting van gemeenten om conform de Monumentenwet beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq. documentatie van die overblijfselen bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch-topografische ontwikkeling vanaf de 11de tot in de 20ste eeuw van het deel van het (voormalige) open IJ waarin het plangebied Oosterdokseiland Noord is gelegen. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen binnen en in de directe omgeving van het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijk-topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

De archeologische verwachtingskaart (p. 18) telt twee zones met een lage archeologische verwachting. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd. De beleidskaart telt twee beleidszones (p. 20).

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen, dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

In opdracht van ProjectManagement Bureau heeft BMA een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd ten behoeve van de bestemmingsplangebieden Oosterdokseiland Noord, stadsdeel Centrum.

Met het bureauonderzoek wordt een overzicht gegeven van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel op basis waarvan de beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het bestemmingsplan.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

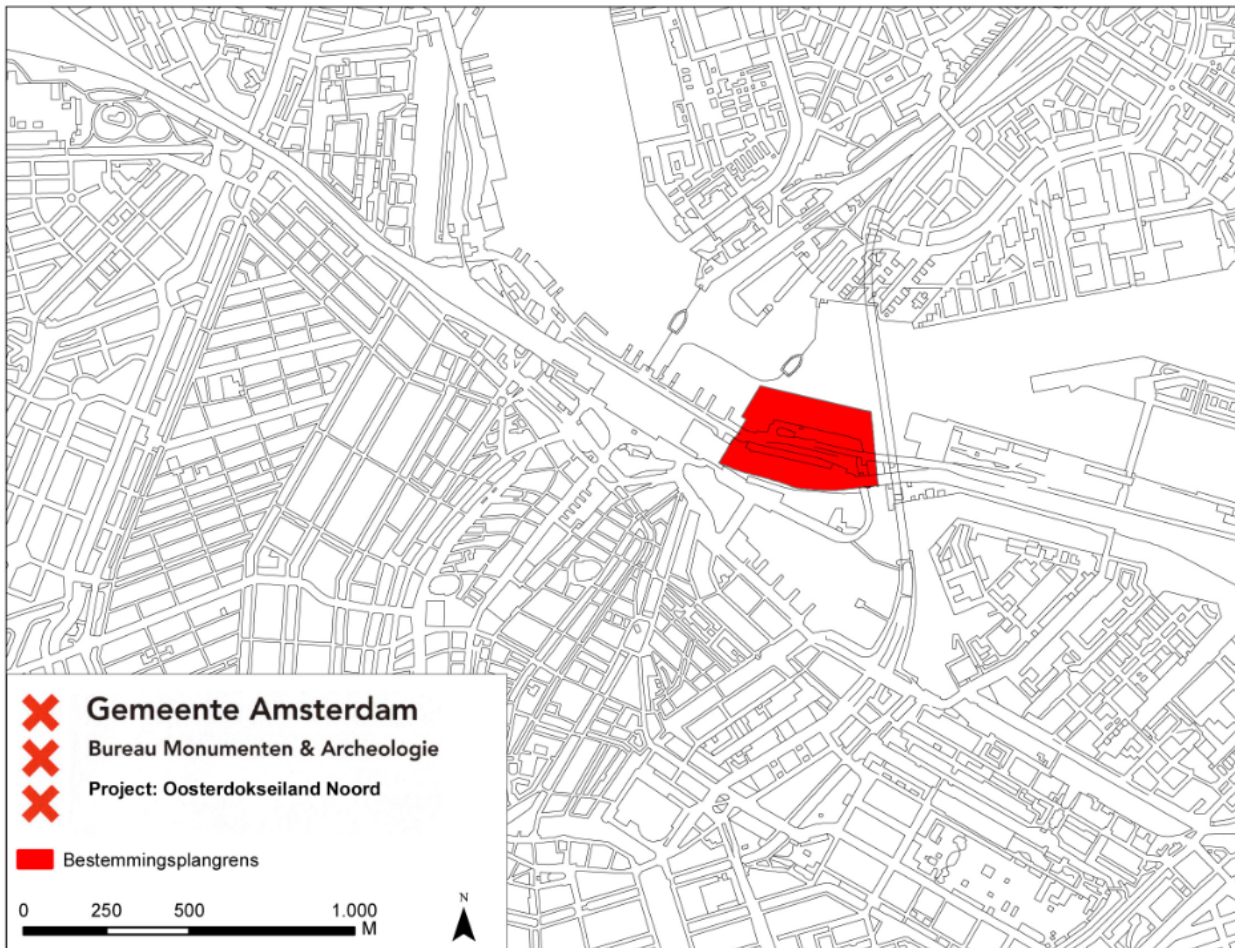
1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever ProjectManagement Bureau
Contactpersoon Dhr. F. van Dok
Adres Postbus 1269
Postcode / plaats 1000 BG Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25 G
ARCHIS meldingsnr.	59298	ARCHIS afmeldingsnr.	47832
X-coördinaat NW	122.215	Y-coördinaat NW	488.056
X-coördinaat NO	122.550	Y-coördinaat NO	487.978
X-coördinaat ZO	122.572	Y-coördinaat ZO	487.753
X-coördinaat ZW	122.089	Y-coördinaat ZW	487.824

Locatie

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor optimale integratie van de archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk o.a. de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast.

2.2 Rijk

Om het bewustzijn van het Europese erfgoed te vergroten hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Een van de voorwaarden om dit te bereiken is dat het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beschikbaar blijft.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of planaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ook bevat de Monumentenwet een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zgn. meldingsplicht).²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie en de Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie (ILC).³ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de ILC zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. De waardestellingen van de ILC zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de ILC beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet)

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988

³ Provincie Noord-Holland, 2010

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁴ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die BMA heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsvergunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de of 20ste eeuwse ophogingen (Appendix: beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de uitvoering van archeologisch onderzoek is door het ministerie van OCW de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, een Archeologische Opgraving (AO) en een Archeologische Begeleiding (Appendix: stroomschema).

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een archeologische begeleiding houdt in dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

⁴ BMA, 2005

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam is in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Er heerste toen een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek. Dit Hollandveen bevindt zich in de huidige ondergrond op gemiddeld 2 à 3 m ÷ NAP.

Het natuurlijke landschap werd vanwege grootschalige veenontginningen vanaf de 11de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Direct ten noorden van het IJ, in Waterland, voltrok deze ontwikkeling zich al vanaf de tweede helft van de 10de eeuw. Aangezien de waterhuishouding een cruciale rol speelde bij de veenontginningen, begon tegelijkertijd de aanleg van het stelsel van (zee)dijken ter bescherming van het nieuwe bouw- en akkerland. Later, in de 17de en 18de eeuw, volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

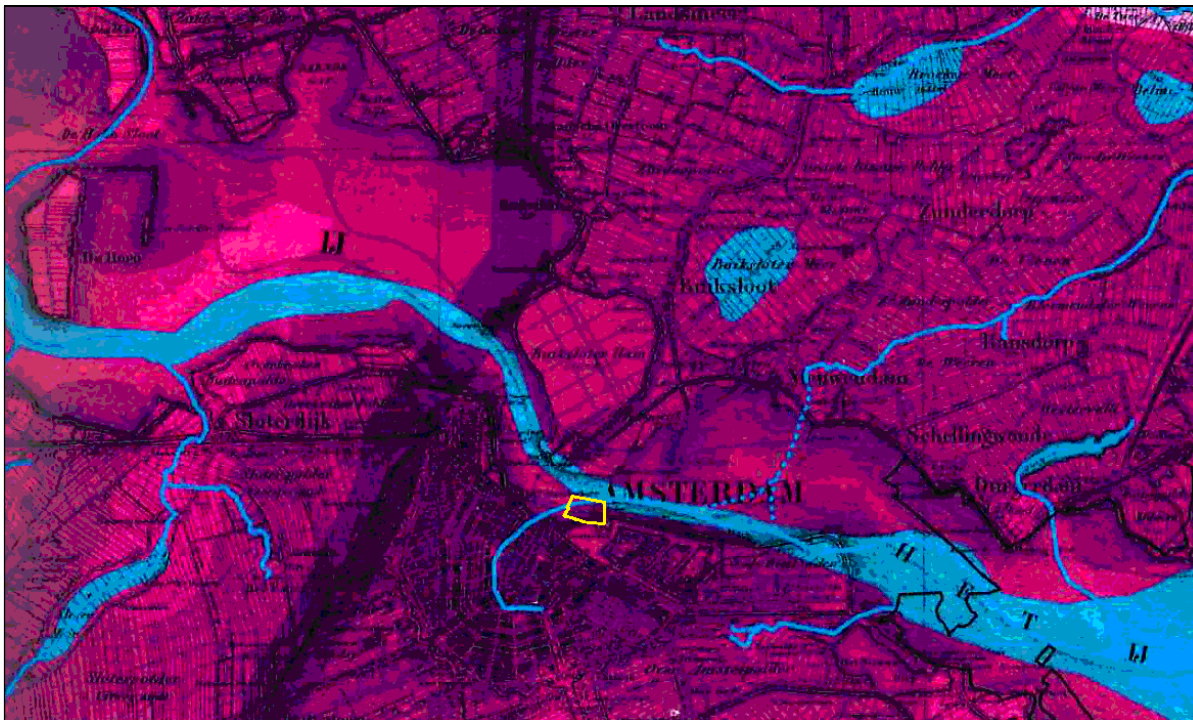
De vroegste sporen van menselijke bewoning of activiteiten binnen het gemeentelijk gebied van Amsterdam gaan dankzij recente vondsten in de Noord/Zuidlijn bouwputten op het Damrak en Rokin terug tot het late Neolithicum (ca. 2400 v. Chr.). Ook rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn dergelijke oude vindplaatsen.

De oudste stedelijke bewoningssporen, voor zover nu archeologisch bekend, beginnen in de 12de eeuw en zijn teruggevonden aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling als verdedigingswerk die in het laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekafe en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) kwamen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een aarden wal met 11 bolwerken ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. De nieuwe bakstenen stadswal kreeg in totaal 26 bolwerken en had een gracht in het tracé van de huidige Singelgracht. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ kwamen de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht ontstonden naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen. Tussen 1915 en 1940 werd in Noord, Oost, Zuid en West de Gordel 20-40 gebouwd. Deze wordt gevolgd door de naoorlogse tuinsteden in West, Buitenveldert en Noord, en in de jaren zestig en zeventig door het volbouwen van de Bijlmermeerpolder. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ. Daarnaast wordt door de bouw van woningen binnen het bestaande stedelijk gebied ingezet op verdichting van de stad.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied

Plangebied Oosterdokseiland Noord ligt grotendeels op aangeplempte grond in het IJ, direct ten noordoosten van de middeleeuwse stadskern van Amsterdam. Voor de historisch-topografische analyse van dit gebied zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder een reconstructiekaart van de voormalige kustlijn van het IJ door de Bont (2009), de kaart van Van Berckenrode (1625), Bleau (1649), de Kadastrale Minuutkaart van 1820 en de kaart van Publieke Werken uit 1881.⁵

2 Het vermoedelijke verloop van het IJ rond het jaar 1000, geprojecteerd op de Topografisch Militaire Kaart van 1854 (De Bont 2009, 367). Het plangebied is geel omlijnd.

3.3.1 Het IJ

Rond het jaar 1000, toen de ontginning van het veengebied aan weerszijden van de Amstel vermoedelijk van start ging, was het IJ aanzienlijk smaller dan tegenwoordig (afb. 2). Via deze waterloop konden veenrivieren in het gebied, zoals de Amstel, afwateren op het Almere - de voorloper van de Zuiderzee en het IJsselmeer.⁶ Vanaf de 12de eeuw nam de omvang van het IJ en het Almere aanzienlijk toe. Dit was onder andere het gevolg van een reeks stormvloed, waarvan die in 1170, 1196 en 1248 als de meest belangrijke worden beschouwd.⁷ Waarschijnlijk kwam pas gedurende deze periode ook het plangebied Oosterdokseiland Noord binnen de grenzen van het huidige IJ waterbekken te liggen.

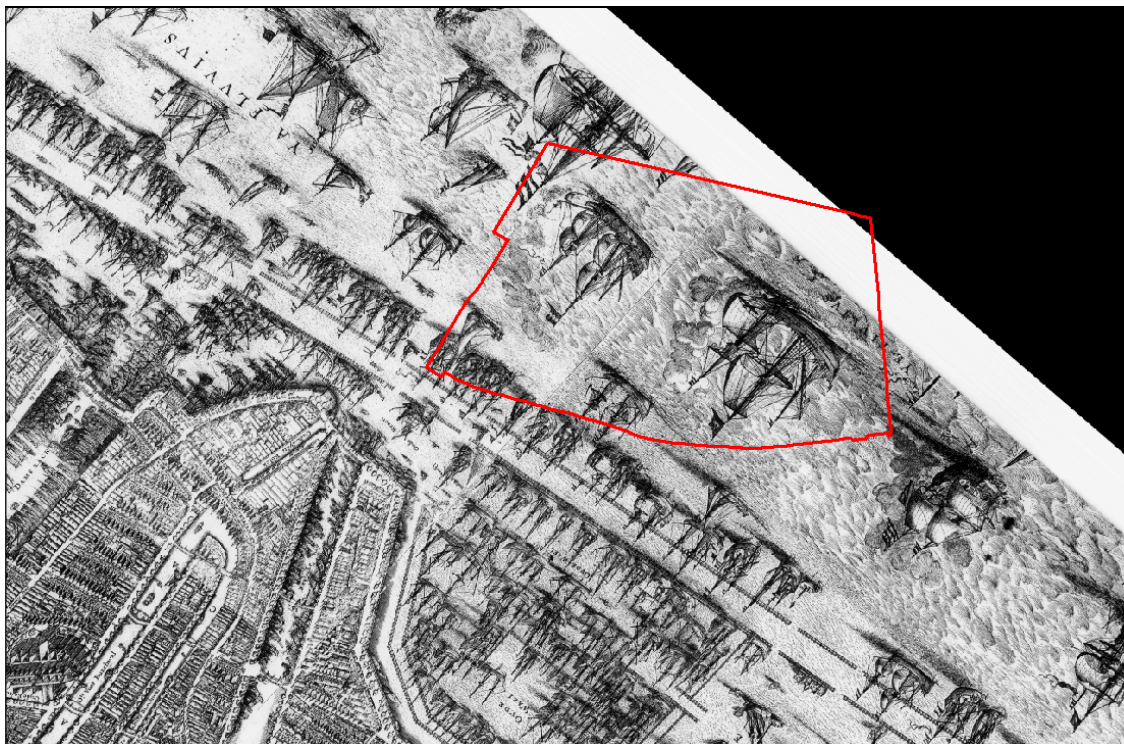
Door de uitbreiding van het Almere tot Zuiderzee kwam het IJ in verbinding te staan met open zee. Zo kon Amsterdam, dat naar de huidige inzichten aan het einde van de 12de eeuw ontstond, zich mede door de ligging aan het IJ ontwikkelen tot een knooppunt van handelswegen. Niet alleen was IJ een belangrijke vaarroute tussen Amsterdam en Haarlem, maar in toenemende mate werd ook gebruik gemaakt van het IJ voor het transport en de overslag van goederen in de Amsterdamse

⁵ Bont 2004, kaart 3

⁶ De Bont 2004, 56

⁷ De Bont 2004, 59

haven die handelsschepen aanvoerden via de Zuiderzee.⁸ Vanaf de middeleeuwen, maar vooral vanaf het einde van de 16de eeuw, was het IJ dan ook een druk kruispunt van schepen.

3 Het plangebied (rood omlijn) op de kaart van Van Berckenrode (1625)

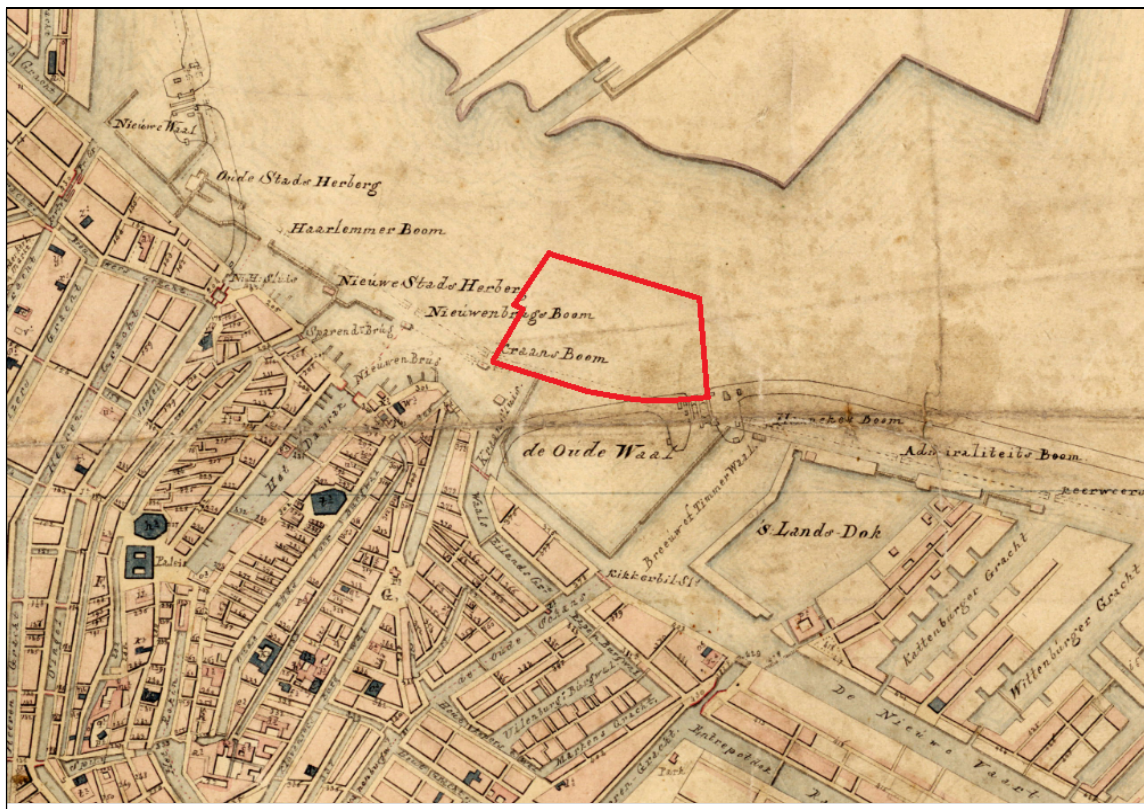
4 Het plangebied (rood omlind) op de kaart van Bleau (1649)

⁸ Schmall 1987, 68

3.3.2 Verzanding

Het plangebied Oosterdokseiland Noord bleef tot in de late 19de eeuw deel uitmaken van het open havenbekken van het IJ. Het open IJ werd van de stad afgeschermd door een doorlopende dubbele palenrij die al in de 14de eeuw voor de monding van de Amstel (het Damrak) lag. De 'Laag', zoals deze havengrens werd genoemd, verlengde zich in de loop der eeuwen langs de zuidelijke IJ-oever naar de flanken van de stad naarmate de stad langs het IJ groeide en er meer plaats moest komen voor de toenemende havenactiviteiten. De palenrij creëerde niet alleen een afgeschermd plaats waar schepen konden aanmeren en men goederen kon overladen op kleinere schuiten, maar vormde ook een barrière voor vijandelijke vaartuigen en gold later als begrenzing van het stedelijk accijnsgebied.⁹ In de tweede kwart van de 17de eeuw kwam er een knik in de havenbegrenzing in het oostelijke IJ-bekken. Het tracé van de 'Laag' viel nu samen met de zuidkant van het latere plangebied. Deze ontwikkeling is te zien bij vergelijking van stadsplattegronden, bijvoorbeeld die van Van Berckenrode uit 1625 met die van Bleau uit 1649 (afb. 3 en 4).¹⁰ De palenrij bleef in gebruik tot de periode 1864-1866 en werd daarna verwijderd.¹¹

Het verwijderen van de 'Laag' had alles te maken met de voortdurend zorg om het langzaam dichtslibben van het IJ waardoor de toegang van de haven werd bedreigd. Vooral in de luwte van de paalwerken kon het slib gemakkelijk bezinken. Deze aanslibbing rond de Walen en de Laag werd vanaf de tweede helft van de 17de eeuw steeds problematischer. Om de haven bereikbaar te houden moest regelmatig met moddermolens worden gebaggerd. Ter verbetering van de waterhuishouding begon men in 1829 met de aanleg van dijken met sluizen langs de IJ-oever. Zo verrees onder meer de Oosterdoksdiijk met het Oosterdok, direct ten zuiden van het plangebied (afb. 5 en 6).

5 Het plangebied (rood omlijnd) op de Kadastrale Minuutkaart van 1820. De dubbele palenrij is met stippellijn aangegeven. Ook is de geplande Oosterdoksdiijk op de kaart weergegeven.

⁹ Fremery 1925, 28

¹⁰ De oudste bekende vermelding van de palenrij dateert van 1389 (Veerkamp 1997, 49)

¹¹ Veerkamp 1997, 49-50

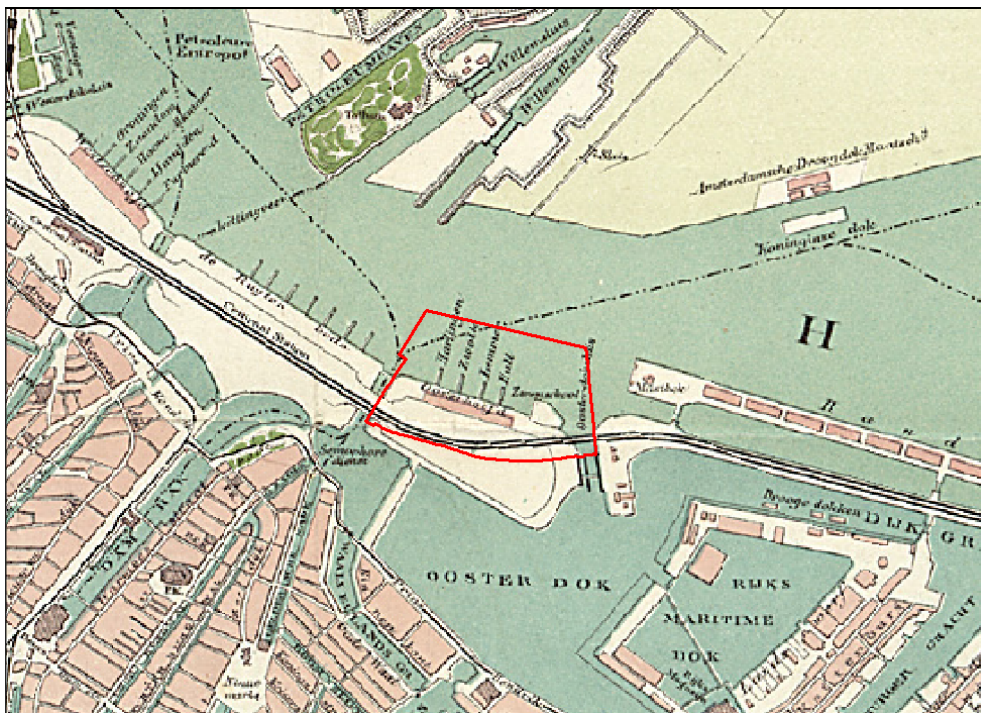

6 Zicht vanaf de Oosterdoksdiijk in westelijke richting. Tekening door J.C. Greive jr., 1870 (SAA)

3.3.3 Oosterdokseiland

Ondanks de infrastructurele maatregelen zette de verlanding van de haven zich voort. In 1869 werd daarom besloten om het havenfront af te sluiten. Tussen 1872 en 1877 werd onder meer het Oosterdokseiland en een spoordijk ten behoeve van het nieuw te bouwen Centraal Station in het IJ aangelegd. Daartoe werd het IJ ter plaatse van het huidige stationseiland tot 5 m ÷ NAP uitgebaggerd en opgehoogd.¹² Het is aannemelijk dat een zelfde procedure bij het Oosterdokseiland werd gevolgd.

Het Oosterdokseiland werd in de eerste helft van de 20ste eeuw in gebruik genomen als rangeerterrein. Na de Tweede Wereldoorlog en met name vanaf de 21ste eeuw werd het Oosterdokseiland ontwikkeld van een gebied met een infrastructurele functie naar een stedelijk gebied. In 2012 werd voor het laatst een stuk land aangeplempt in het IJ, ten behoeve van de verbreding van de De Ruijterkade.

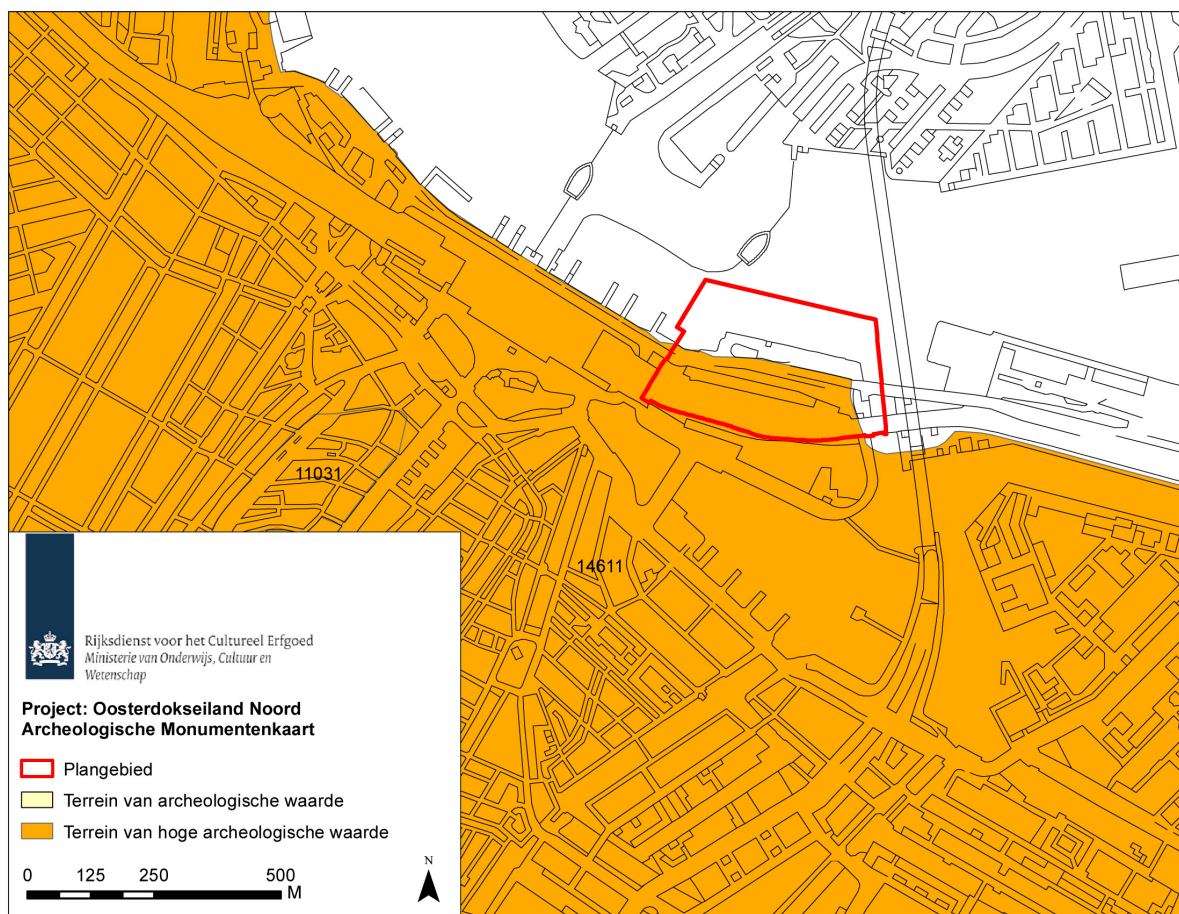
7 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Publieke Werken (1881)

¹² Veerkamp 1997, 59

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.3.4 Archeologische Monumentenkaart en Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie

Binnen het plangebied zijn volgens de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geen archeologische monumenten aangewezen. Wel ligt het zuidelijk deel van het gebied in een zone met een hoge archeologische waardering (afb. 8). De Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de Provincie Noord-Holland komt overeen met het AMK-kaartbeeld. De verwachtingen op deze kaarten zijn algemeen van aard en dienen in het geval van bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt in het volgende hoofdstuk en is gebaseerd op de historisch-topografische analyse.

8 Het plangebied Oosterdokseiland Noord (rood omlijnd) op de Archeologische Monumentenkaart (AMK, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, juli 2010). Dit kaartbeeld is ook opgenomen in de informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de Provincie Noord-Holland

3.3.5 Vindplaatsen

Binnen het plangebied is tot op heden geen archeologisch veldonderzoek gedaan. Wel is in de omgeving een aantal keer een Inventariserend Veldonderzoek uitgevoerd (afb. 10). De voor het plangebied relevante onderzoeken worden hieronder kort besproken.

Shell-terrein Grasweg (GRA, GRA1)

In 2004 en in de periode 2007-2008 werd een archeologische begeleiding uitgevoerd met als doel de bodemopbouw van de noordelijke IJ-oever ter plekke te documenteren en eventueel de middeleeuwse zomerdijk te lokaliseren. De bodemkundige analyse wees uit dat zowel de natuurlijke landtong de Volewijk als de dam van de Buiksloterhampolder zich buiten het saneringsgebied bevonden.

Naast natuurlijke afzettingen zoals rietveen en IJ-klei was de bodem terplekke voornamelijk samengesteld uit een pakket ophogingszand, een puinlaag en een omvangrijke laag baggerslib. Al deze pakketten waren subrecent. De vondsten uit deze lagen konden worden gedateerd in de tweede helft van de 19de eeuw, toen de buitendijkse aanplemping van het terrein vorm kreeg. Een puin- en zandlaag stonden in relatie met het gebruik van het terrein in de 20ste eeuw.

Opvallend was de aanwezigheid van rietveen in elk van de drie werkputten. Dit is een aanwijzing voor het voormalige milieu in de Buiksloterham. Riet gedijde in ondiep water met weinig tot geen stroming. De groei van het veen duidde erop dat de Ham in de luwte van de Volewijk een ondiep moerassig gebied was. Dit bodemkundige gegeven is in overeenstemming met het idee dat vanwege ondiep water er geen aan scheepvaart gerelateerde activiteiten in de voormalige Buiksloterham plaatsvonden.¹³

Bruggenhoofd Oosterdokskade (ODK)

Bij sloopwerkzaamheden ten behoeve van de herinrichting van het Stationsplein werd ter hoogte van het voormalige postkantoor een deel van een eind 19de-eeuws landhoofd aangetroffen. Dit landhoofd achter brug 228 behoorde tot de Oostertoegang, de oostelijke verbinding tussen het Open Havenfront en het IJ.

Stationseiland (NZS1)

Verschillende werkputten ten behoeve van de Noord/Zuidlijn op het Stationseiland, waaronder een jetgrouttestput in 2004 en de stationshal werkput 2 in 2009 en 2010, hebben informatie geleverd over het niveau van de IJ-bodem ter hoogte van het aangeplempte eiland. Gemiddeld was er sprake van een zandpakket van 6m dikte, waarbij de IJ-bodem zich op c. 5 tot 5,50 m ÷ NAP (6 m –Mv) bevond.

Vaargeul Amsterdam-Lemmer (IJB1)

In opdracht van Rijkswaterstaat IJsselmeergebied heeft ADC ArcheoProjecten in samenwerking met Periplus Archeomare en Subcom van 31 augustus tot en met 8 september 2009 de lichting van een scheepswrak uitgevoerd in het Buiten IJ in Amsterdam (afb. 9).

Het wrak was in 2007 tijdens baggerwerkzaamheden voor de Vaarweg Amsterdam Lemmer (VAL) aangetroffen, waarna een inventariserend en waarderend veldonderzoek heeft plaatsgevonden. Deze onderzoeken duiden erop dat het hier ging om de restanten van een laat 16de-eeuws waterschip; een scheepstype met een waterhoudend compartiment centraal in het schip (een bun), dat tot het begin van de 19de eeuw op de Zuiderzee voorkwam. Het scheepswrak (18,3 m lang en 4,8 m breed) bevond zich op 4,8 m diepte en bestond uit het vlak, de kiel en de stevens van het schip, bewaard gebleven onder een laag ballaststenen. Tussen deze ballaststenen zijn restanten van de inventaris aangetroffen. Ten behoeve van scheepsbouwkundig onderzoek op het droge is het wrak gelicht en tijdelijk op het Zeeburgereiland geplaatst.

Na lichting is het wrak gefotografeerd, beschreven en op schaal getekend. Tijdens het scheepsarcheologische onderzoek zijn gegevens verzameld over de bouwwijze en het ontwerp. Daarnaast zijn details vastgelegd over de houtverbindingen, de afdichting van de naden en het

¹³ GRA1, GRA

houtgebruik. Uit de gebruiksvoorwerpen aan boord en visresten in de bun kon worden vastgesteld dat het waterschip dienst deed als vissersschip en waarschijnlijk aan de oostkant voor de Zuiderzee had gevist en op weg was naar de markt in Amsterdam.

Na afloop van het onderzoek is het wrak weer onderwater geplaatst, ten zuiden van de strekdam langs de Vaargeul Amsterdam-Lemmer tegenover de jachthaven van IJburg, waar een locatie is ingericht als archeologisch onderwaterdepot van de gemeente Amsterdam. Het wrak is hiermee voor de toekomst behouden en bovendien kan de locatie gebruikt worden als oefenobject voor onderwaterarcheologen.¹⁴

9 Het gelichte wrak van een laat 16de-eeuws waterschip, ontdekt in de vaargeul Amsterdam-Lemmer

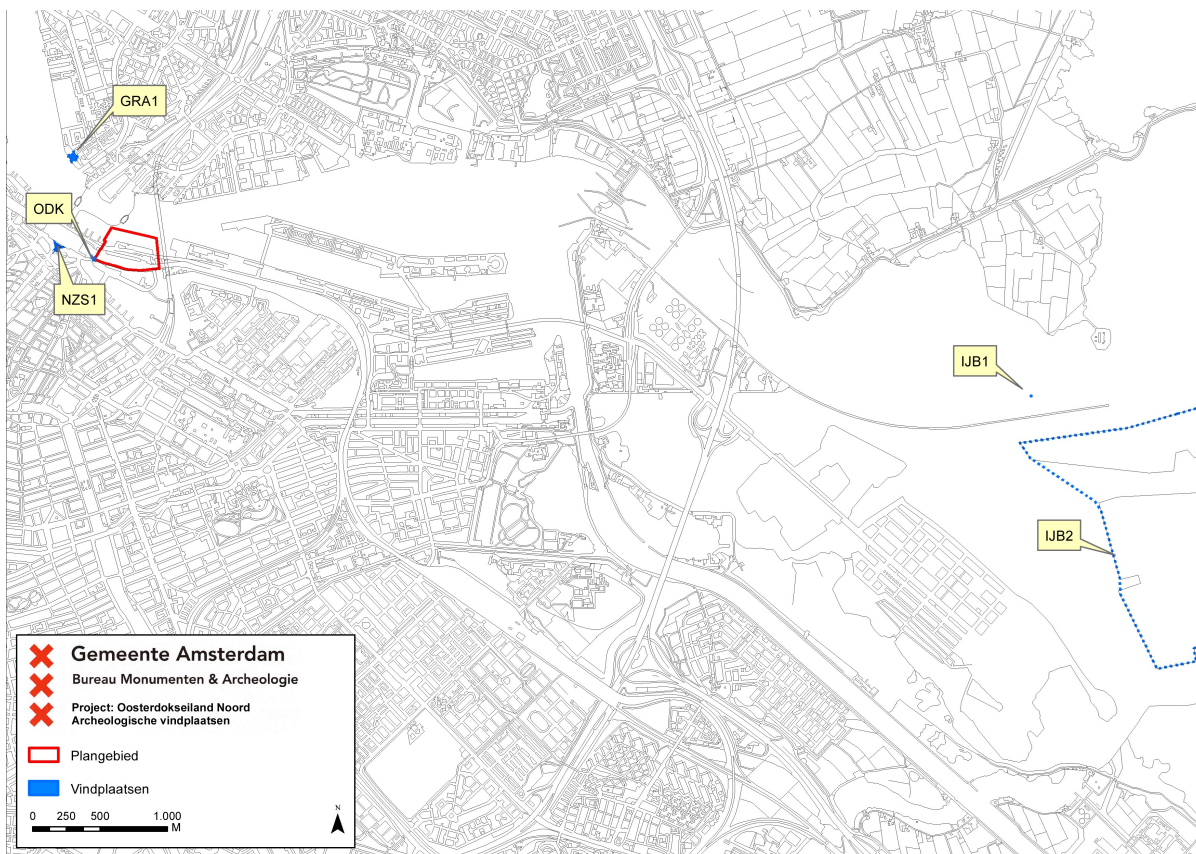
IJburg fase 2 (IJB2)

Voor de aanleg van de eilanden van IJburg fase 2 is in juli 2008 door Archeomare Periplus een side scan sonar onderzoek uitgevoerd. Uit dit onderzoek is gebleken dat 17 locaties een archeologische verwachting hadden. Drie daarvan betroffen vrijwel zeker een scheepswrak. Vier andere locaties bevatten mogelijk resten van scheepswrakken. Daarom is in september van hetzelfde jaar een duikinspectie gedaan.

Onderzoek wees uit dat slechts een locatie uit het vooronderzoek een scheepswrak betrof. Het ging om een klein vaartuig. Gedacht moet worden aan een roeiboot of bijboot van een groter schip (afb. 9). De andere twee locaties betroffen puinstort, en schelpenbank en een ijzeren sloepje. Tijdens de onderzoeken is alleen het bodemoppervlak geanalyseerd. Er is geen onderzoek gedaan met bodempenetrerende technieken naar eventueel begraven objecten.¹⁵

¹⁴ Waldus, van Holk en van den Brenk 2007; Waldus 2010

¹⁵ Van den Brenk en Waldus 2008

10 Het plangebied (rood omlijnd) en de vindplaatsen

3.3.6 Bodemopbouw

Door baggerwerkzaamheden in het voormalige open IJ zijn overblijfselen in het gehele plangebied pas vanaf ca. 5 m ÷ NAP te verwachten. Ter plaatse van het Oosterdokseiland varieert de maaiveldhoogte tussen 1 en 5,5 m + NAP. Op grond daarvan vallen binnen deze zone vanaf ca. 6 m beneden maaiveld archeologische sporen te verwachten. De oorspronkelijke IJ-bodem zal echter door het dikke ophoogpakket nog enkele meters naar beneden zijn gedrukt.

3.4 Conclusie: verwachtingsmodel

Op basis van bovenstaande inventarisatie zijn op de IJ-bodem binnen het Plangebied Stationseiland materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de gebruiksgeschiedenis als havengebied vanaf de 13de eeuw. De archeologische sporen zijn echter verstoord door regelmatige baggerwerkzaamheden. In de tweede helft van de 19de eeuw zijn de dubbele palenrijen van de Laag geruimd. Ook vonden in deze periode ingrijpende baggerwerkzaamheden plaats waarbij het IJ ter plaatse van het Oosterdokseiland vermoedelijk tot ca. 5 m ÷ NAP werd verdiept.

4 Archeologische verwachtingskaart

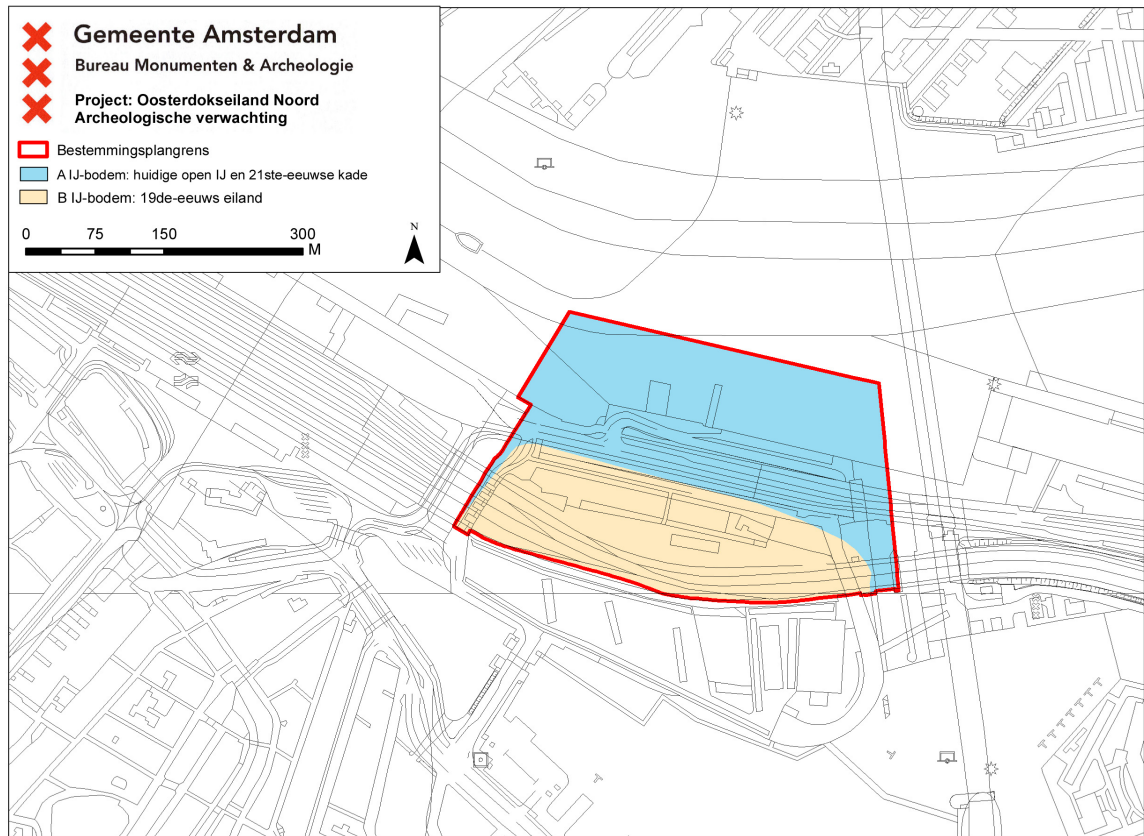
Op basis van de historisch-topografische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Oosterdokseiland Noord materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de gebruiksgeschiedenis van de 13de eeuw tot in de 19de eeuw. Dit leidt tot een verwachtingskaart van de materiële neerslag voor het plangebied met twee verschillende zones.

- A. IJ-bodem: huidige open IJ en 21ste-eeuwse kade**

In de IJ-bodem kunnen overblijfselen aanwezig zijn die verband houden met scheepvaart vanaf de 13de eeuw of losse vondsten die in de waterbodem zijn verzonken. De enige samenhangende structuren zijn scheepswrakken, maar dit zijn geïsoleerde vindplaatsen met een lage trefkans. In de zone van het huidige open IJ en ook in de zone van de 20ste-eeuwse kade hebben intensieve baggerwerkzaamheden plaatsgevonden. Met name tijdens de werkzaamheden vanwege de herinrichting van de haven en de zuidelijke IJ-oever, inclusief de nieuwe kade, is de (voormalige) IJ-bodem ter plekke ernstig verstoord en zijn eventuele resten aangetast. De lage archeologische verwachting is daarom bijgesteld naar negatief.

- B. IJ-bodem: 19de-eeuws eiland**

In de IJ-bodem kunnen overblijfselen aanwezig zijn die verband houden met scheepvaart vanaf de 13de eeuw of losse vondsten die in de waterbodem zijn verzonken. De enige samenhangende structuren zijn scheepswrakken, maar dit zijn geïsoleerde vindplaatsen met een lage trefkans. Met de aanplanting van het Oosterdokseiland in de 19de eeuw zijn eventuele scheepsresten en verzonken voorwerpen en/of afval afgedekt. Deze kunnen nog onder het opgehoogde grondpakket aanwezig zijn op ca. 5 m ÷ NAP. De archeologische resten hebben een wijde verspreiding.

5 Archeologische beleidskaart

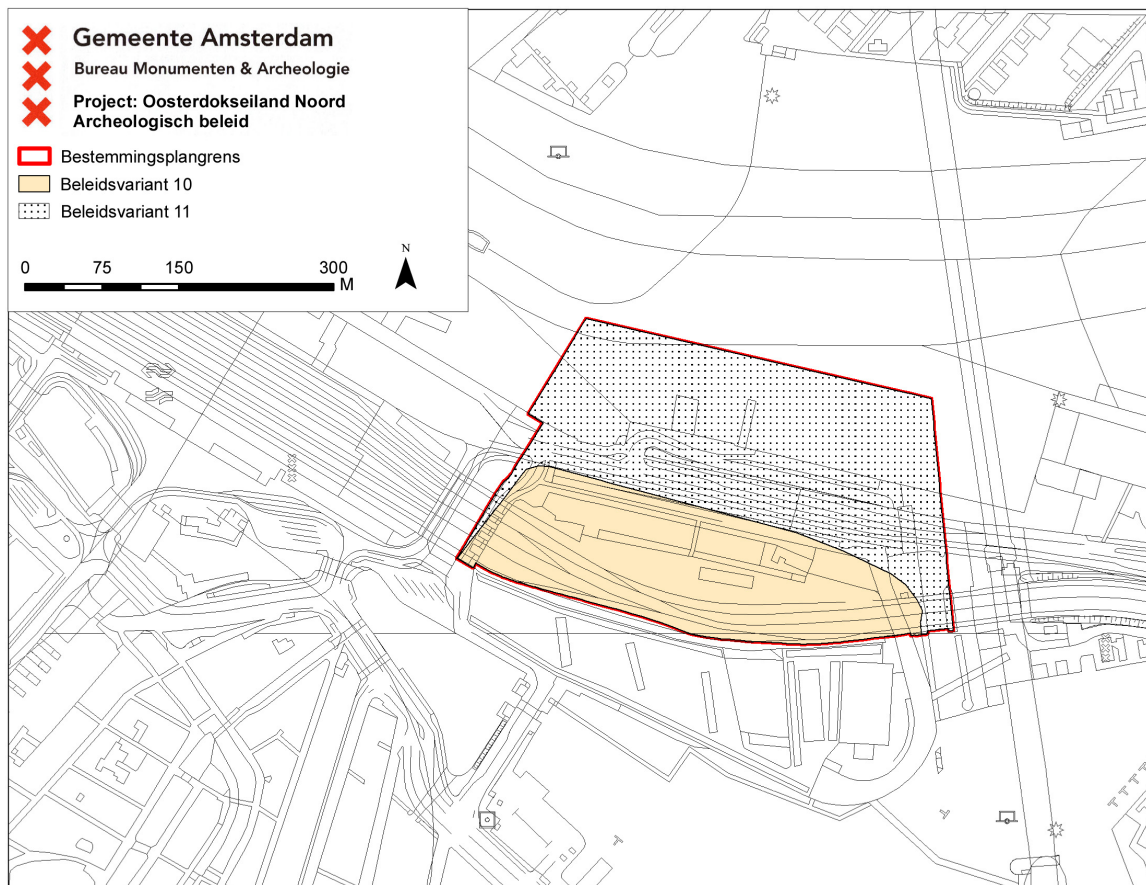
De archeologische beleidskaart van plangebied Oosterdokseiland Noord is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop één zone met bijbehorende specifieke beleidsmaatregel (Appendix: beleidsvarianten, stroomschema).

Beleidsvariant 10

Eventuele archeologische vondsten bestaan uit gezonken schepen of verloren voorwerpen en/of afval in de IJ-bodem onder het ophegingspakket. Vanwege de wijde verspreiding ervan geldt uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld, op ca. 5 m ÷ NAP.

Beleidsvariant 11

Vanwege de lage verwachting en waarschijnlijk hoge mate van verstoring, geldt voor dit deel van het plangebied een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij alle bodemingrepen.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied Oosterdokseiland Noord.

In het plangebied bestaan twee archeologische beleidszones. Voor de zone van het eiland geldt uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld, op ca. 5 m ÷ NAP. De waterzone van het plangebied heeft een negatieve verwachting vanwege de grootschalige baggerwerkzaamheden en herinrichtingswerkzaamheden in de 19de en 20ste eeuw. Deze beleidszone wordt vrijgesteld van verder archeologisch onderzoek.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie wordt gemeld zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS): <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>
Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie provincie Noord-Holland: <http://maps.noord-holland.nl/extern/gisviewers/ilc/>
Stadsarchief Amsterdam (SAA): <http://beeldbank.amsterdam.nl/>
Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN): <http://www.ahn.nl/>

Literatuur

BMA, 2005, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam
BMA, 2010, *Erfgoedagenda Amsterdam 2010-2014*, Amsterdam
Bont, C. de, 2004, *Homines Manentes apud Amestelledamme. Een historische geografie van Amsterdam en omgeving in de middeleeuwen (800-1500)*, Alterra Wageningen
Bont, C. de, 2009, *Vergeten land: ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)*, Wageningen Universiteit
BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam 2005.
Brenk, S., van den, P. Boom en W. Waldus, 2008, *IJburg fase 2 (Noord-Holland). Inventariserend Veldonderzoek, duikinspecties. (Periplus Archeomare Rapport 08_A022)* Amersfoort
Gawronski, J., J. Veerkamp, *Een dam rond 's Lands Dok. Archeologische Opgraving Marineterrein Kattenburgerstraat (2005)*, AAR 38, Amsterdam 2009.
Eerden, R. van, 'De archeologische reservaten van 'Malta'', *Archeobrief* 12/2 (2008), 13-18.
Provincie Noord-Holland, *Cultuur Verbindt. Cultuurnota 2005-2008 Provincie Noord-Holland*, Haarlem 2004.
Veerkamp, J.A.G., 1997, *Mammoeten in Amsterdam? Een inventarisatie van archeologische aandachtspunten bij de aanleg van de Noord/Zuid Metrolijn*, Archeologie Amsterdam
Waldus, W.B., A.F.L. van Holk en S. van den Brenk, 2007, *Inventariserend veldonderzoek onderwater: inspectie en waarderend onderzoek van een 16de eeuws waterschip (ADC Rapport 1025)* Amersfoort
Waldus, W.B., e.a., 2010, *Wrak VAL7, Buiten IJ. De opgraving, lichting en het onderzoek van een 16e-eeuws waterschip. (ADC Rapport 2064)* Amersfoort

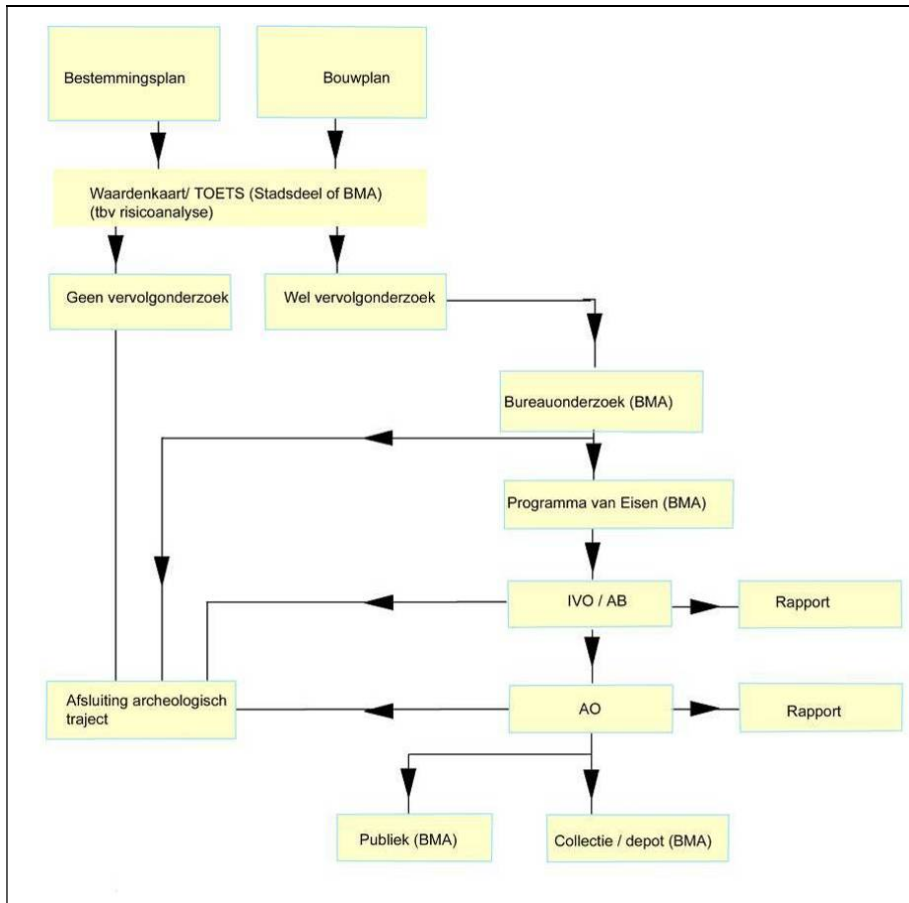
Appendix: beleidsvarianten, stroomschema

Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Bebouwde gebieden langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de- en 20ste-eeuwse ophogingen.
- 5: Bebouwde gebieden langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 20ste-eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de- en 20ste-eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden die als vaarweg in gebruik zijn of waren binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de (voormalige) waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².
- 10: Gebieden die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.
- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen vanwege eerder archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. Verder betreft het gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde

van de 19de en in de 20ste eeuw. Voor al deze situaties geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

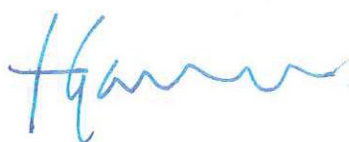

Stroomschema archeologie BMA

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 13-099

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

BRL SIKB 4000 PROTOCOL 4002

Datum: 27-11-2013
Status: definitief 10
Redactie: prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst: T. Terhorst, MA
Cartografie: T. Terhorst, MA

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2013
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.